

A KÁRHOZOTTAK SORSA

„...és gyötrődnek éjjel és nappal örökkön-örökké.”
(Jel 20:10, MBT)

BEVEZETÉS

Vajon mi történik azokkal az emberekkel, akik nem üdvözülnek? A kereszténység egy – meg kell hagyni, jelentős – része azt az álláspontot képviseli, hogy az ilyen emberek is örökké fognak élni, ám rájuk az örök kárhozat vár. A Bibliában található példázatok és egyéb leírások alapján alakult ki a tan, miszerint az örök kárhozat a tudatos szenvedést jelenti. Velük szemben ott vannak azok, akik pusztán a humanizmus miatt elképzelhetetlennek tartják, hogy Isten ilyen büntetéssel súlytana valakit 70-80 év alatt elkövetett bűneiért. Ez utóbbi csoport álláspontja mindenképp helytelen, ha az emberi humanizmusból indulnak ki – a mérce ugyanis ebben a kérdésben is a Szentírás. A kialakult véleménykülönbségek miatt érdemes tehát megvizsgálni, mit is tanít a Biblia valójában a kárhozottak örök sorsáról.

1. ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEK

Az alábbiakban bemutatott értelmezések lefedik a kereszténység egészének álláspontját. Bemutatásuk során kitérünk arra is, hogy kik azok, akik ezt az álláspontot képviselik (természetesen a teljesség igénye nélkül).

1.1. Az örök tudatos szenvedés tana

Az örök tudatos szenvedés tana gyakran hangoztatja, hogy „mindenki örökké fog élni – csak nem mindegy, hogy hol”. Ezzel arra utalnak, hogy az elkárhozó embereknek is „örök élete” van abban az értelemben, hogy valóban örökké léteznek, azonban Istentől elzárva, a szenvedések helyén.

„A mi álláspontunk szerint a Biblia tanítása a hitetlenek örökké tartó gyötrelméről szól (Mt 25,30; Mk 9,43.48; Jel 14,9-11; 19,3; 20,10.15). Hisszük, hogy Isten igazságos, és nem sújt senkit nagyobb büntetéssel, mint amit megérdemel (Jel 10,11; 20,11-13). Hisszük azt is, hogy a hitetlenek szenvedése nem kérdőjelezi meg Isten szeretetét, sőt, inkább igazságosságát és lényének szentségét bizonyítja (Róm 9,22-23; Jel 6,10). Hisszük azt is, hogy a hitetlenek bűnhődése növeli Isten dicsőségét és a szentek háláját (Jel 19,1-5); és hogy a pokol léte nem kisebbíti az üdvözültek boldogságát (Jel 21,1-7)” (Szabados Ádám: *A végső dolgok – állásfoglalás*, Veszprém, kézirat, p. 5).

E nézet a legelterjedtebb mind a történelmi egyházak, mind az evangéliumi gyülekezetek körében.

1.2. Univerzalizmus

Az univerzalizmus azt vallja, hogy végül mindenki üdvözülni fog, függetlenül az életétől és tetteitől, még maga Sátán is. A hívei olyan versekre hivatkoznak álláspontjuk védelme során, mint pl. az 1Kor 15:22, Róm 5:18, 11:32 stb. Az álláspont természetesen bibliailag tarthatatlan, hiszen olyan egyértelmű tant hagy figyelmen kívül, mint a csak Krisztus általi üdvösség – aki hisz benne, az üdvözül, aki nem hisz benne, az pedig elkárhozik.

„Bizonyára megnyugtató volta miatt népszerű az a nézet, hogy Isten így vagy úgy, de mindenkit üdvözít majd, mert nem is tehet másként, hiszen Ő olyan irgalmas. Az univerzális, azaz a mindenkire kiterjedő üdvösség elméletét univerzalizmusnak nevezzük. Ez az elgondolás szöges ellentétben áll a Biblia szemléletével és üzenetével (l. például Ésa 26,10), ráadásul fennáll a veszély, hogy ha komolyan vesszük, hamis biztonságérzetbe ringat bennünket” (*Bevezetés – Az őstörténet*, a Sola Scriptura Teológiai Főiskolán elhangzott előadás vázlata, biblia.hu).

Nem túl széles körben elterjedt nézet. Követői között vannak olyanok, akik a háromság-tant is tagadják.

1.3. Annihilizmus

Az annihilizmus a kárhozottak végső megsemmisülését hangsúlyozza. Szerintük tehát az ítélet után nem az örök tudatos szenvedés vár azokra, akik ítéletben részesültek, hanem az örök megsemmisülés lesz a végső büntetésük.

„Ez a Pál apostoli ige [1Kor 15:55] arról beszél, hogy, amikor már Isten lesz minden mindenben, akkor, nem lesz sehol a "pokol (hades) diadalma". A Pál által feltett kérdésre a válasz egyértelműen az, hogy nincsen már sehol a pokol diadalma, mert a pokol (helyesebben sír) eltöröltetik, belevettetik a tüzes tóba és soha többet nem fog elnyelni senkit, vagyis nem lesz többet halál. Ez a Pál apostoli ige az örök életet elnyert embereknek jelent vigaszt, ugyanakkor az is elgondolkodtató, hogy vajon ilyen örömmel felkiáltana e Pál (Halál, hol a te fullánkod? Pokol, hol a te diadalmad?), ha közben valamilyen pokoli helyen örökké tartó iszonyú szenvedésben gyötrődnének az emberek milliárdjai. Biztosan nem” (Vágvölgyi Zoltán: „...és kínoztatnak... örökkön-örökké”, Kézirat, p. 15).

A nézet képviselői között vannak egyrészt azok a felekezetek, amelyek tagadják a halál utáni tudatos létezését (pl. adventisták) és számos keresztény alapú felekezet, amelyeket az apológiai kutatás nem tekint keresztény közösségnek (pl. Jehova Tanúi, Isten Egyházának Gyülekezetei, Krisztadelfiánusok stb.). Azonban megtalálhatók a tant vallók között olyan evangéliumi személyek is, mint pl. John Stott.

1.4. Agnoszticizmus

Az agnosztikusok általában nem foglalnak állást ebben a kérdésben. Ám agnoszticizmusukat általában az örök tudatos szenvedéssel szembeni aggályaik vezérlik.

„Az 'örök élet' egyértelműen örökké tartó, folyamatos élet lesz. A vele szembeállított örök ítélet, halál, pusztulás és elveszés inkább végérvényes állapotra utal, de az örök gyötrelem megint inkább végnélküliségre. Élő ember az örök sors egyik változatába sem tud igazán belegendolni, de mégis mindenkinek éreznie kell, hogy Isten ítélete borzasztó lesz, Isten ingyen ajándéka, az örök élet pedig csodálatos” (Szalai András: *Az ember örök sorsa*, apologia.hu).

„A megsemmisülés elfogadható értelmezése a fontos újszövetségi szakaszoknak. (...) Ami engem illet, én agnosztikus maradok. Az örök tudatos szenvedés nem egyeztethető össze Isten kijelentett karakterével” (F.F. Bruce levele John Stotthoz 1989-ben, idézi: John Stott: *A Global Ministry*, InterVarsity Press, 2001. p. 354).

A témában tehát több nézet is kialakult. Van köztük olyan (az univerzalizmus), amelyről könnyen belátható, hogy téves, és ellentmond a teljes Biblia tanításának néhány kiragadott igeszakasz alapján. Az agnoszticizmus inkább nem foglal állást a kérdésben, bár amint láttuk, F.F. Bruce (evangéliumi tudós, a görög nyelv professzora) kifejtette ellenérzéseit az örök szenvedéssel kapcsolatban. A két megmaradó nézet tehát az örök szenvedés elképzelése, valamint a megsemmisülés tana. E kettő bibliai alapját kell tehát megvizsgálni.

2. FELHASZNÁLT ÍRÁSSZÖVEGEK

Az alábbiakban – egyelőre – kommentár nélkül idézzük azokat az ígehelyeket, amelyre az örök tudatos szenvedés tanát építik. A későbbiekben pedig ezeket részletesebben is megvizsgáljuk majd.

„A haszontalan szolgát pedig vessétek ki a külső sötétségre: ott lesz majd sírás és fogcsikorgatás” (Mt 25:30, MBT).

„És ezek elmennek majd az örök gyötrelemre; az igazak pedig az örök életre” (Mt 25:46, KÁR).

„Ha megbotránkoztat téged az egyik kezed, vágd le, mert jobb, ha csonkán mégy be az életre, mint ha két kézzel mégy a gyehennára, az olthatatlan tűzre (ahol férgük nem pusztul el és a tűz nem alszik el). És ha az egyik lábad botránkoztat meg téged, vágd le; mert jobb, ha sántán mégy be az életre, mintha két lábbal vetnek a gyehennára, (ahol férgük nem pusztul el és a tűz nem alszik el). És ha az egyik szemed

botránkoztat meg téged, vájld ki, mert jobb, ha fél szemmel mégy be az Isten országába, mint ha két szemmel vetnek a gyehennára, ahol férgük nem pusztul el és a tűz nem alszik el” (Mk 9: 43-48, MBT).

„Egy harmadik angyal is követte őket, és így szólt hatalmas hangon: 'Ha valaki imádja a fenevadat és annak a képmását, és felveszi annak a bélyegét a homlokára vagy a kezére, az is inni fog az Isten haragjának borából, amely készen van elegyítetlenül haragjának poharában, és gyötrődni fog tűzben és kénben a szent angyalok és a Bárány előtt; gyötrődésük füstje száll felfelé örökkön-örökké, és sem éjjel, sem nappal nincs nyugalom azoknak, akik imádják a fenevadat és az ő képmását, és akik magukra veszik az ő nevének bélyegét” (Jel 14:9-11, MBT).

„Még egyszer mondták: 'Halleluja, felszáll a füstje is örökkön-örökké!’” (Jel 19:3, MBT).

„Az ördög pedig, aki megtévesztette őket, a tüzes és kénes tóba vetetett, ahol a fenevad és a hamis próféta is van, és gyötrődnek éjjel és nappal örökkön-örökké. (...) Ha valakit nem találtak beírva az élet könyvébe, azt a tűz tavába vetették” (Jel 20:10, 15, MBT).

3. TÉVESEN HASZNÁLT FOGALMAK

A fent említett igehelyek első olvasásra valóban olyan szavakat tartalmaznak, melyeket az örök, tudatos gyötrelemre lehet vonatkoztatni:

- külső sötétség
- sírás és fogcsikorgatás
- örök gyötrelem (KÁR)
- a gyehenna olthatatlan tüze
- a gyehenna el nem pusztuló férgei
- gyötrődés tűzben és kénben
- a gyötrődés füstje felszáll örökkön-örökké
- gyötrődés éjjel és nappal a tüzes kénes tóban

Ezen információk alapján megfogalmazhatjuk egy mondatl a meg nem tért bűnösök örök sorsára vonatkozó tantételt: *a bűnösök osztályrésze az örök kárhozat lesz, amelyet az örökké tartó szenvedés helyén fognak eltölteni, a pokolban.* Ennek a mondatnak az egyes alkotóelemeit fogjuk a továbbiakban megvizsgálni, amint szemügyre vesszük, hogy mit tanít valójában a Biblia a meg nem tért bűnösök örök sorsáról.

3.1. A kárhozat

Bár sokak fejében a *kárhozat* kifejezést hallva automatikusan az örök, tüzes pokol képe jelenik meg, valójában a szó mást jelent. Az Újszövetségben egyszerűen az egyén elítélését jelenti, amint ez egyértelmű az alábbi versből:

„Vajjon a mi törvényünk kárhoztatja-é az embert, ha előbb ki nem hallgatja és nem tudja, hogy mit cselekszik?” (Jn 7:51, KÁR).

A görög Újszövetség a *katakrinó* kifejezést használja a „kárhozat” (helyesebben: ítélet, ld. pl. MBT, EF) kifejezésére, melyről az alábbiakat tudhatjuk meg:

„A Szentírásban az ítélet nevelő jellegű fenyítést jelent. Az elítélés ennél súlyosabb, mert az már az egyén ellen irányul, annak kárára, veszteségére. A magy[ar] fordítások 'elkárhozik, kárhozat' szavai helyesek voltak eredetileg, mert pontosan kifejezték a gör[ög] fogalom mondanivalóját, azaz: kárt hozó v[al]ami. Később a teológia az 'örök' szó hozzáadásával, és a 'nem üdvözülők' halál utáni végső állapotára való alkalmazásával olyan tartalommal töltötte meg, amely ellenkezik a Szentírás szellemével” (Balázs Károly: *Újszövetségi szótár*, Logos, Budapest, 1998. p. 325).

A kifejezés tehát nem a meg nem térő bűnösök örök állapotára utal, hanem az ítéletre, amely egy egyént súlyt. Ilyen értelemben használják a kifejezést a következő igehelyek: Mt 12:41-42, 20:18, 27:3, Mk 10:33, 14:64, 16:16, Lk 11:31-32, Jn 8:10-11, Róm 2:1, 8:3, 34, 14:23, 1Kor 11:32, Zsid 11:7, 2:6. Ezekon a helyeken különböző szövegkörnyezetben jelenik meg, és jelenti az emberek

emberek általi elítélését, Jézus elítélését emberek által, ill. a hitetlen emberek feletti ítéletet, amelyet Isten mond ki.

A kifejezés körüli félreértés oka a régies nyelvezetű fordítások használata (pl. KÁR), amelyek a mai nyelvhasználatnak nem megfelelően használják a 'kárhozat' szót. A modernebb nyelvű fordítások (pl. MBT, EF, SZIT, KNB, stb.) helyesen 'ítéletnek' ill. 'elítélésnek' fordítják, megkönnyítve a helyes, mai kornak megfelelő értelmezést. E kifejezés értelmének meglátása és helyes használata mindenképp hozzájárul a Biblia tanításának megértéséhez arról, hogy a hitetleneknek mi lesz az örök sorsa.

3.2. A pokol

Sokak szerint a hitetlen emberek ítéletüket a pokolban fogják eltölteni, amely a szenvedés helye. Azonban a Biblia eredeti nyelveiben (héber, arámi, görög) nincs olyan szó, amely a magyarban használatos pokolnak megfelelne. Ellenben vannak olyan kifejezések (több is), amelyet pokolnak fordítanak. A helyes megértéshez azonban látnunk kell az eredeti kifejezéseket.

3.2.1. Seol

A héber nyelvű Ószövetségben a *seol* kifejezés több mint 60 alkalommal jelenik meg. A magyar fordítások olyan kifejezésekkel fordítják, mint 'holtak hazája, sír' (MBT), 'alvilág' (SZIT, KNB), 'koporsó' (KÁR) stb. A *seol* szó a következő 66 helyen jelenik meg az Ószövetségben:

1Móz 37:35, 42:38, 44:29, 31, 4Móz 16:30, 33, 5Móz 32:22, 1Sám 2:6, 2Sám 22:6, 1Kir 2:6, 9, Jób 7:9, 11:8, 14:13, 17:13, 16, 21:13, 24:19, 26:6, Zsolt 6:5, 9:17, 16:10, 18:5, 30:3, 31:17, 49:14 (2x), 15, 55:15, 86:13, 88:3, 89:48, 116:3, 139:8, 141:7, Péld 1:12, 5:5, 7:27, 9:18, 15:11, 24, 23:14, 27:20, 30:16, Préd 9:10, Én 8:6, Ézs 5:14, 7:11, 14:9, 11, 15, 28:15, 18, 57:9, Ez 31:15, 16, 17, 32:21, 27, Hós 13:14 (2x), Ám 9:2, Jón 2:2, Hab 2:5.

(Megjegyzés: a versszámzás bizonyos fordításokban helyenként eltérhet.)

A magyar fordításokban használt kifejezések segítenek értelmezni a *seol* kifejezést, amikor olyan szavakkal fordítják, mint az alvilág, sír, holtak hazája stb. A fenti igehelyeket megvizsgálva láthatjuk, hogy a *seol* olyan hely, ahová haláluk után az igazak és a hamisak is bekerültek, legyen szó akár Jákóbról, Józsefről vagy Dávid királyról (1Móz 37:35, 42:38, Zsolt 49:16).

Többféle elképzelés létezik a kifejezés etimológiájára vonatkozóan. Közülük az egyik a héber *saál* szóból eredezteteti, melynek jelentése: kér, kíván. Ez utal arra, hogy a 'holtak birodalma' vagy az 'alvilág', héber nevén pedig a *seol* mindenkire számot tart válogatás nélkül, legyen az illető igaz, vagy hamis. Minden élő személy élete végén erre a helyre kerül. Az Újszövetség pedig pontosítja a róla alkotott képünket annyiban, hogy az igazak és a hamisak a holtak hazájában el vannak egymástól választva (Lk 16:26).

3.2.2. A hádész

A görög *hádész* kifejezés a héber *seol* újszövetségi megfelelője. Ezt bizonyítja (1) hogy az ApCsel 2:27-ben Péter a Zsolt 16:10-et idézi, és a héber *seol* szó helyén a görög *hádész*t használja, valamint (2) az, hogy az Ószövetség első görög nyelvű fordítása, a *Septuaginta* a *seol*t *hádész*nek fordítja. Az alábbi helyeken fordul elő az Újszövetségben:

Mt 11:23, 16:18, Lk 10:15, 16:23, ApCsel 2:27, 31, Jel 1:18, 6:8, 20:13, 14.

A kifejezés használatáról pedig a következőket tudhatjuk meg:

„Nem-észrevett (észrevehetetlen) hely. Megegyezik a héb[er] *seol* = 'kérdéses-hely' (...) fogalommal. Az a hely, ahová a lélek a halál után távozik, a holtak birodalma, *hádész*. Az emberi érzékszervek számára érzékelhetetlen, felfoghatatlan

és láthatatlan. (...) A pogány görög, római mitológia, valamint a Kr. előtti zsidó hagyomány teremtette meg ebből a szóból a 'pokol' fogalmát, ahol a hitetlenségben elhunyt halottak elevenen égnek és kínoztatnak örökre. Ezt a szemléletet a korai egyház is átvette" (Balázs Károly: *Újszövetségi szótár*, Logos, Budapest, 1998. pp. 13-14).

A szó tehát nem jelenti egyáltalán azt a fizikai kínokkal és szenvedésekkel teli helyet, mint amilyen kép kialakult róla a keresztény teológiában. (Ezt a nézetet cáfolni látszanak a 2. pontban már idézett versek. Ezek értelmezésével a későbbiekben fogunk még foglalkozni.)

3.2.3. A gyehenna

Az eddigiekben megvizsgáltuk a héber *seol* és a görög *hádész* kifejezéseket, amely arra a helyre utalnak, ahová a fizikai test halála után¹ az emberek lelke² kerül. Ezek tehát nem azok a helyek, ahol az emberek az örökkévalóságot eltöltik majd. Az igazakra az *új föld* vár majd, ahol Isten az emberekkel együtt fog lakni (Jel 21:1-5), a hamisakra pedig a gyehenna (más néven a tűz tava). Előfordulási helyei az Újszövetségben:

Mt 5:22, 29, 30, 10:28, 18:9, 23:15, 33, Mk 9:43, 45, 47, Lk 12:5, Jak 3:6.

A már idézett szótár az alábbiakat állapítja meg vele kapcsolatban:

„A Molok-imádás ebben a völgyben folyt. (...) A Gyehenna vízmosásos, szakadékos völgy volt éppen Jeruzsálem alatt, ahova a későbbi időkben a város szemetét, hulladékát dobták. Ez állandóan égett, parázlott. (...) A nem biblikus 'pokol'-lal való azonosítása helytelen" (Balázs Károly: *Újszövetségi szótár*, Logos, Budapest, 1998. p. 95).

A gyehenna kifejezés a héber *gé-hinnom*, Hinnom-völgy helynévből származik. Jeruzsálemtől délkeletre feküdt ez a völgy (Józs 15:8, 18:16, Jer 19:2, 6). A későbbi júdai királyok idejében a Molok-kultusz színhelye volt, ahol áldozatokat mutattak be a pogány istennek (2Krón 28:3, 33:6, Jer 7:31-32, 32:35). Jósias király, hogy a későbbi hasonló célú használatát megakadályozza, tisztátalanná tette a völgyet (2Kir 23:10), és Jeruzsálem szemétegető helyévé lett. A szemét megsemmisítésén kívül használták még elpusztult állatok, ill. holttestek (pl. kivégzett bűnözők) elégetésére is. Azonban nem dobtak bele soha élő embert, hogy ott kínozzák.

Mindezek az információk lényegesek ahhoz, hogy helyesen érthessük meg a Biblia tanítását a gyehennáról, valamint a kénnel és tűzzel égő tórról, ahogyan azt a Jelenések könyve nevezi.

Az ebben a részben megvizsgált három kifejezés közül az első kettő (a *seol* és a *hádész*) arra a helyre utal, ahol a halottak várakoznak a feltámadásig, míg a gyehenna az ítélet utáni helyet írja le. Az első két kifejezés, amely ugyanannak a helynek a héber ill. görög neve épp ezért nem a kínzások és szenvedések helye (általában a büntetést nem szabják ki valakire, akit még nem ítélték el). A gyehennába már az elítélt emberek kerülnek – a következő részekben pedig azt fogjuk megvizsgálni, hogy a bekerülés az örök, tudatos szenvedést, vagy a véső, teljes megsemmisülést jelenti-e.

4. AMIT A BIBLIA NEM TANÍT

Ebben a részben szemügyre vesszük, hogy mit nem tanít a Biblia. Olyan téves elképzelések ezek, amelyek meghatározzák a keresztények értelmezését az ítéletről ill. a hitetlenek örök sorsáról.

4.1. Ítélet alóli felmentés

Először is le kell szögeznünk, hogy a Biblia nem tanítja azt, hogy a bűnösök ítélet nélkül maradnak, sem azt, hogy mindenki, a tetteitől függetlenül üdvözülné. Isten igazságosságát újra és

¹ Jelen tanulmánynak nem célja, hogy a halál utáni tudatos létezését bizonyítsa, azonban elgondolkoztatásul álljon itt néhány igever, mely mégis erre szolgáltat bizonyítékot: 5Móz 18:10-11, 1Sám 28:11-15, Ézs 14:9-10, Mt 10:28, 17:3, Jn 8:51, 11:25-26, 2Kor 5:8, Fil 1:23-24, 2Tím 4:6, Zsid 12:22-23, 2Pt 1:13-15, Jel 6:9-11.

² A dichotómia kontra trichotómia kérdéssel kapcsolatban lásd a *Lélek és szellem* c. tanulmányt, mely letölthető innen: http://infaustus.uw.hu/lelek_szellem.pdf

újra hangsúlyozza a Biblia (5Móz 32:4, Zsolt 19:10, 129:4, JSir 1:18, Dán 4:34, Zof 3:5, Jn 5:30, 17:25, 2Thessz 1:6, Zsid 2:2, Jel 15:4, 16:5). És mivel Isten igazságos, nem hagyhatja a meg nem térő bűnöst büntetés nélkül, ahogyan a következő igék ezt világossá teszik:

„Azért rendelt egy napot, amelyen igazságos ítéletet mond majd az egész földkerekség fölött egy férfi által, akit erre kiválasztott, akiről bizonyóságot adott mindenki előtt azáltal, hogy feltámasztotta a halálból” (ApCsel 17:31, MBT).

„Minden embernek meg kell halnia egyszer, azután pedig ítéletre kerül. Ez egészen biztos” (Zsid 9:27, EF).

„És láttam, hogy a halottak, nagyok és kicsinyek a trónus előtt állnak, és könyvek nyitattak ki. Még egy könyv nyitott ki, az élet könyve, és a halottak a könyvbe írottak alapján ítéltettek meg cselekedeteik szerint” (Jel 20:12, MBT).

4.2. Aránytalan büntetés

A Biblia azt sem tanítja, hogy az emberek az elkövetett tetteikhez mérten aránytalanul nagy büntetést kapnának. Ez már az ószövetségi törvényben is megjelent, pl. az alábbiakban:

„Ha férfiak verekednek, és úgy meglöknek egy terhes asszonyt, hogy az idő előtt megszüül, de nagyobb szerencsétlenség nem történik, akkor bírságot kell fizetni aszerint, ahogyan az asszony férje megszabja, és bírák előtt kell azt megadni. Ha viszont nagyobb szerencsétlenség történt, akkor életet kell adni életért. Szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, kék foltot kék foltért” (2Móz 21:22-25, MBT).

„Ha valaki agyonüt egy embert, bárkit is, halállal lakoljon. Aki pedig egy állatot üt agyon, az fizessen az állatért állattal. Ha valaki testi sértést követ el honfitársán, azzal úgy bánjanak, ahogyan ő cselekedett: törést törésért, szemet szemért, fogat fogért. Amilyen testi sértést követett el, olyat kövessenek el rajta is. Aki állatot üt agyon, fizesse meg azt, de aki embert üt agyon, annak meg kell halnia” (3Móz 24:17-21, MBT).

Ezekből a helyekből látható, hogy az elkövetett tettel mindig arányos volt a büntetés. Soha nem szabtak ki olyan büntetést egy bűnesetre, mely aránytalanul nagy lett volna. Pl. egy zúzóadásért nem kövezték meg az elkövetőt, hanem zúzódással fizettek neki. Hasonló kép tárul elénk az Újszövetségben is, ahol a büntetés függ az elkövetett bűntől (Mt 10:15, 11:21-22, 23:14).

„Az a szolga, aki ismerte ura akaratát, és nem fogott hozzá teljesítéséhez, vagy nem cselekedett akarata szerint, sok verést kap; aki viszont nem ismerte ura akaratát, és úgy cselekedett verést érdemlő dolgokat, az kevés verést kap. Akinek sokat adtak, attól sokat kívánnak, és akire sokat bíztak, attól többet kérnek számon” (Lk 12:47-48, MBT).

A fentieket figyelembe véve mennyire lenne arányos büntetése a földön eltöltött 70-80 évnyi életnek (Zsolt 90:10) örökké tartó, tudatos szenvedés? Hogyan lenne arányos a büntetése annak a tizenévesen, hitetlenül meghalt gyermeknek, akinek az örökkévalóságot a legrosszabb kínok között kell eltöltenie? Jézus a halálakor az egész emberiség bűnét magára vette, az mégis „csupán” néhány órányi szenvedést és a fizikai halált jelentette számára. Egy ember bűne hogyan eredményezhetne örökké tartó szenvedést?

(Megjegyzés: ezek a kérdések talán túl humanistának tűnnek, azonban csupán arra irányulnak, hogy meglássuk: a büntetésnek arányosnak kell lennie az elkövetett bűnnel.)

4.3. Örökké tartó szenvedés

A Biblia nem tanítja, hogy a hitetlenek az ítélet után az örökké tartó szenvedés helyére kerülnek majd, hogy szenvedésben és kínokban legyen részük. Azonban a 2. pontban idézett igék első olvasásra ennek ellentmondanak. Vizsgáljuk hát most meg részletesebben is őket, hogy észrevegyük a valódi mondanivalójukat.

4.3.1. Örök gyötrellem

Az örök gyötrelmről, mint a hitetlenek rendeltetési helyéről egyetlen helyen esik szó. Azok számára lehet ez a vers megtévesztő, akik a *Károli* vagy a *Káldi* fordítást használják.

„És ezek elmennek majd az örök gyötrelmre; az igazak pedig az örök életre” (Mt 25:46, KÁR).

Itt azonban félrefordításról van szó. A görögben a *kolaszisz* szó szerepel, melynek jelentése: büntetés, fegyelmezés. Mindössze két helyen jelenik meg az Újszövetségben. A második előfordulása az 1Jn 4:18, amelyet már az MBT is félrefordít („a félelem *gyötrellemmel* jár”), azonban helyes fordítása ott sem a gyötrelmre és a hagyományos egyházi értelemben vett kárhozatra vonatkozik, hanem a büntetésre (ld. pl. EF, SZIT). A Mt 25:46 helyes fordítása tehát, amelyből egyértelműen nem az örök szenvedés tana derül ki:

„És ezek elmennek az örök büntetésre, az igazak pedig az örök életre” (MBT).

4.3.2. Sírás és fogcsikorgatás

Jézus beszélt a külső sötétségre, ill. a tüzes kemencébe való vettetésről, amelyet sírás és fogcsikorgatás kísér (Mt 13:41-42, 25:30). Ezekből a versekből azonban nem lehet levezetni a kínszenvedés gondolatát.

A sírás a zsidók számára a szomorúság, a gyász, az elkeseredettség jele volt (1Móz 23:2, 2Sám 1:17), nem pedig a fizikai fájdalmak és kínszenvedés következménye. Ehhez hasonlóan a fogcsikorgatás sem a fájdalommal és fizikai gyötrellemmel van összefüggésben, hanem a mérgeességgel, bosszússággal (Jób 16:9, Zsolt 37:12, Zsolt 112:10, JSír 2:16). Amiről tehát Jézus itt beszél, nem egy ember szenvedése a gyötrelmek miatt, hanem a szomorúsága és elkeseredettsége, valamint haragja és bosszússága a fölötté kihirdetett ítélet miatt.

Ha valaki erre a versre alapozza a meggyőződését, miszerint a hitetlenekre az örökké tartó szenvedés vár, akkor az nem veszi figyelembe Jézus szavainak valódi jelentését.

4.3.3. Tűz és férgek a gyehennában

A Mk 9:47-48-ban beszél Jézus azokról, akik a gyehennába kerülnek, ahol a férgek nem pusztulnak el, és a tűz sem alszik el. Itt azonban Jézus képes beszédet használ, amire több okból is következtethetünk:

(1) Jézus itt Ézsaiás könyvéből idéz: „Mert ahogyan megmarad az új ég és az új föld, amelyet én alkotok – így szól az ÚR –, ugyanúgy megmaradnak utódaitok és a nevetek is. Azután újholdról újholdra és szombatról szombatra eljön minden ember, és leborul előttem – mondja az ÚR. Amikor eltávoznak, meglátják azoknak a holttestét, akik hűtlenül elhagytak engem. Nem pusztulnak el ott a férgek, a tűz sem alszik ki, és minden ember undorodni fog tőlük” (Ézs 66:22-24, MBT). Ézsaiás – mivel az új ég és új föld állapotáról beszél – a hitetlenek büntetéséről beszél: a holttestük (tehát az élettelen testük) ott lesz majd, ahol a tűz nem alszik el, és a férgek sem pusztulnak el. Ha szó szerint vesszük a tűz és a férgek gondolatát, azt is szó szerint kell vennünk, hogy az igazak látják majd a holttesteket örökké. Azonban a vers itt a holttestekről beszél, nem pedig öntudatuknál lévő, szenvedő bűnösökről.

(2) Szó szerint kell értelmeznünk azt is, hogy vágjuk le a kezünket, és fél kézzel menjünk az örök életre? Ha nem, akkor miért kellene a férgeseket és a tüzet a szó szerinti kízással beazonosítani?

4.3.4. Örökké tartó szenvedés

Elérkeztünk a legnehezebb igehelyek értelmezéséhez, amelyek az örökké tartó gyötrelmről, illetve a pusztulás füstjének felszállásáról szólnak.

Ezek a szakaszok a Jelenések könyvéből származnak (14:9-11, 19:3, 20:10, 15). A Jelenések könyve stílusához hozzátartozik, hogy ószövetségi képeket és fogalmakat használ mondanivalója közléséhez. Ilyen pl. az örökké felszálló füst, valamint a kén és a tűz. Az egyéb bibliai előfordulások azonban egyértelművé teszik, hogy miről van szó.

(1) Örökké felszálló füst

„Még egyszer mondták: 'Halleluja, felszáll a füstje is örökkön-örökké!'" (Jel 19:3, MBT).

Az „örökkön-örökké” felszálló füst se nem a szenvedésre, se nem a véglegességre, örökkévalóságra utal. Ezt bizonyítja, ha megnézzük egy hasonló képet az Ószövetségből, valamint a beteljesedését:

„Mert az ÚR bosszúállásának napja ez, a megtorlás éve Sion perében. Patakjai szurokká változnak, pora kénkövé lesz, földje pedig égő szurokká. Nem alszik el sem éjjel, sem nappal, folyton gomolyog a füstje. Nemzedékeken át pusztán marad, soha senki nem jár arra” (Ézs 34:8-10, MBT).

Ézsaiás Edóm elleni prófécija is tartalmazza a kénkövet, szurkot, valamint az éjjel-nappal, örökké gomolygó füstöt. Azonban a prófécia – bár valóban beteljesedett –, még sem lehet azt szó szerint értelmezni, hiszen ma nem találunk egy olyan helyet, ahol évszázadok óta gomolyog a füst. Itt tehát Ézsaiás nem az örökkévalóságról, hanem a végleges és teljes pusztulásról beszél. Vajon lehetséges, hogy a Jelenések könyvében található örökké felszálló füstöt ennek a versnek és beteljesedésének a fényében kellene értelmezni, nem pedig az örök szenvedés tanát levezetni belőle?

(2) Tűz és kénkö

Egy másik fontos motívum a Jelenések könyvében a tűz és a kénkö (magát a gyehegnát is tüzzel és kénkövel égő tónak nevezi). A helyes megértéshez ennek is meg kell keresnünk az ószövetségi előzményeit:

„Az ÚR pedig kénköves tüzes esőt bocsátott Sodomára és Gomorára, az Úrtól, az égből” (1Móz 19:24, MBT).

„Az egész föld kiégett, csupa kénkö és só, nem lehet bevetni, nem kel ki és nem nő rajta egy árva fűszál sem; úgy elpusztult, mint Sodoma és Gomora, Admá és Cebóim, amelyeket lángoló haragjában elpusztított az ÚR” (5Móz 29:22, MBT).

„Mert régóta készen van a vesztőhely, készen áll a királynak is, mélyre és szélesre készítve, bőven van tűz is, fa is. Az ÚR lehelete úgy lobbantja lángra, mint egy kénköves patakot” (Ézs 33:30, MBT).

Ezeken az ószövetségi helyeken a tűz és a kénkö nem a gyötremnek és az örökké tartó kínlódásnak a jelképe, hanem minden esetben a végleges és a teljes megsemmisülésre vonatkozik. Vajon lehetséges, hogy a Jelenések könyvében található tüzes-kénköves ítéletet is e versek fényében kellene értelmezni? Ha igen, akkor a tűz és a kén ott is – ahogy az Ószövetségben – az Isten ítélete miatti végleges és teljes megsemmisülést jelképezi, mintsem az örökkévaló tudatos szenvedést.

A fenti versek alapján tehát látható, hogy a Biblia nem támasztja alá az örök tudatos pokolbéli szenvedés tanát. A bizonyításra felhozott versek mind értelmezhetők úgy is, hogy azok összhangban legyenek a teljes Biblia tanításával, valamint az ószövetségi előzményekkel. Továbbá az örök szenvedés tanával kapcsolatban felmerül még egy kérdés a következő ige kapcsán:

„...az is inni fog az Isten haragjának borából, amely készen van elegyítetlenül haragjának poharában, és gyötrődni fog tűzben és kénben a szent angyalok és a Bárány előtt” (Jel 14:10, MBT).

Azok, akik imádják az Antikrisztust, és felveszik a bélyegét, gyötrődni fognak Isten és az angyalok előtt. Az itt használt görög kifejezés az *enópion*, amely szó szerinti jelentése: *előtt, látóterében*. Ugyanez a kifejezés írja le a Jelenések könyvében a nagy sokaság helyzetét Isten trónja előtt (7:15), az oltár helyét a mennyben a trón előtt (8:4), az angyal helyzetét Isten előtt (8:5) vagy a 144 000 helyzetét a mennyben Isten trónja előtt (14:3). Vajon tényleg Isten és a Bárány előtt fognak a mennyben szenvedni örökké a kárhozottak is, ahogy a vers értelmezését a görög szó jelentése megköveteli? Esetleg itt is a végső ítélet utáni megsemmisülés képi ábrázolása található a könyvben?

5. AMIT A BIBLIA TANÍT

Miután megnéztük, mit *nem* tanít a Szentírás a kárhozottak (elítéltek) sorsáról, nézzük meg, hogy mi a valódi mondanivalója velük kapcsolatban.

5.1. Halál

A Bibliából kiderül, hogy a bűn büntetése Isten igazságos mércéje szerint a halál, nem pedig az örökké tartó tudatos szenvedés.

„A bűn szolgálatáért a jogos fizetség a halál” (Róm 6:23, EF).

„Mert minden lélek az enyém: az apák lelke is, meg a fiak lelke is az enyém. Annak a léleknek kell meghalnia, aki vétkezik” (Ez 18:4, MBT).

5.2. Megsemmisülés

A Biblia szintén beszél a bűnösök megsemmisüléséről is, amelyet különböző kifejezésekkel illusztrál.

„De megsemmisülnek a bűnösök, elenyésznek az Úr ellenségei, mégha olyanok is, mint a viruló rétek, füstként enyésznek el” (Zsolt 37:20, MBT).

„Mind elpusztulnak egy szempillantásban! Elvesznek, elenyésznek a rettegéstől” (Zsolt 73:19, KÁR).

„Megőriz az Úr mindenkit, aki szereti, de a gonoszokat megsemmisíti” (Zsolt 145:20, SZIT).

„...hanem az ítéletnek valami félelmes várása, amikor tűz lángja fogja megemészteni az ellenszegülőket” (Zsid 10:27, MBT).

„Elhamvasztotta és pusztulásra ítélte Sodoma és Gomora városát, intő példaként azoknak, akik istentelenül élnek” (2Pt 2:6, MBT).

„Ugyanígy Sodoma és Gomora, meg a körülöttük levő városok, amelyek ezekhez hasonló módon paráználkodtak, és idegen test utáni kívánság hajtotta őket, például szolgálnak, amikor az örök tűz büntetését szenvedik” (Júd 7, MBT).

Ezek a versek a bűnösök pusztulásáról beszélnek, nem pedig örökké tartó szenvedéséről. Olyan kifejezéseket használ a Biblia, amelyek a végső, teljes, nyomtalanul történő elpusztulást, elmúlást erősítik meg: megsemmisülés, elenyészés, füst, elveszés, tűz általi megemésztés, elhamvasztás, örök tűz büntetése.

5.3. Örök pusztulás

És a végére hagytuk talán a legnyomósabb érvet a végleges megsemmisülés mellett, amelyet Jézus és az apostolok fogalmaztak meg:

„Ne féljete azoktól, akik megölik a testet, de a lelket meg nem ölhetik. Inkább attól féljete, aki a lelket is, meg a testet is el tudja pusztítani [gr. ἀπόλλυμι, *apollümi*] a gyehennában” (Mt 10:28, MBT).

„Ezek majd örök pusztulással [gr. ὀλεθρος, *olethrosz*] bűnhődnek az Úrtól és az ő dicső hatalmától” (2Thessz 1:9, MBT).

„Mert sokan járnak-kelnek másképpen, akikről sokszor mondtam nektek, most pedig sírva mondom: a Krisztus keresztségének (kínkarójának) ellenségei, akiknek a végük pusztulás [gr. ἀπώλεια, *apóleia*], akiknek istenük a has és a dicsőségük gyalázatukban van, akiknek a földieken jár az eszük” (Fil 3:18-19, VID).

„Amikor azt hangoztatják: Béke és biztonság, akkor éri őket hirtelen a pusztulás [gr. ὀλεθρος, *olethrosz*], akárcsak várandós asszonyt a fájdalom, és meg nem menekülnek” (1Thessz 5:3, BD).

„A mostani egeket pedig és a földet ugyanaz a szó elnapolta a tűz számára, fenntartva az ítéletnek és az elvetemült emberek pusztulásának [gr. ἀπώλεια, *apóleia*] napjára” (2Pt 3:7, VID).

„A szűk kapun menjetek be! Mert tágas az a kapu, és széles az az út, amely a pusztulásba [gr. ἀπώλεια, *apóleia*] vezet, és sok ember jár rajta” (Mt 7:13, EF).

Nézzük most meg a fenti idézetekben található görög kifejezések jelentését:

(1) ἀπόλλυμι, *apollümi*

„Romlás, pusztulás” (Kiss Sándor: *Újszövetségi görög-magyar szómagyarázat*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp. 1990. p. 10).

„Elpusztít, megsemmisít, romlásba visz” (Varga Zsigmond: *Újszövetségi görög-magyar szótár*, Kálvin Kiadó, Bp. 1996. p. 87.).

„AEK az 575 + a 3550 + a 3089 összetételének veszi: EGÉSZEN-FELOLD; eltűnik, mint a só a vízben; STR az 575 + a 3545 összetételének: EGÉSZEN (teljesen) ÖSSZEDŐL; romba dönt, megsemmisít. – Teljes feloldódás, vmilyen állapot v. helyzet megszűnése” (Balázs Károly: *Újszövetségi szómutató szótár*, Logos Kiadó, Bp. 1998. p. 51).

A kifejezés további előfordulása (a teljesség igénye nélkül): Mt 2:13, 5:29-30, Lk 17:29, Jn 6:27, 1Kor 1:19, Zsid 1:11, 2Pt 3:6. Ezekből a versekből látható, hogy az *apollümi* kifejezés valóban a pusztulás gondolatát fejezi ki. Egyértelmű ez abból, ha belegondolunk, milyen más értelme lehetne akkor, amikor az özönvíz előtti világ, vagy az ég pusztulásáról van szó.

(2) ὀλεθρος, *olethrosz*

„Romlás, pusztulás, halál” (Kiss Sándor: *Újszövetségi görög-magyar szómagyarázat*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp. 1990. p. 366.).

„Pusztulás, végveszély, bukás, halál” (Varga Zsigmond: *Újszövetségi görög-magyar szótár*, Kálvin Kiadó, Bp. 1996. p. 675.).

„A 3545 [ὀλοθρεύω, *olethreuó*] fn-i alakja: az EGÉSZ (minden-) ÖSSZEDŐLÉSE, megsemmisítése, v. megsemmisülése” (Balázs Károly: *Újszövetségi szómutató szótár*, Logos Kiadó, Bp. 1998. p. 413.).

ὀλοθρεύω, *olethreuó* – „Az EGÉSZ ÖSSZEDŐL v. EGÉSZEN ÖSSZEDŐL vmi... csak összetételekben használt gyök: megsemmisít” (Balázs Károly: *Újszövetségi szómutató szótár*, Logos Kiadó, Bp. 1998. p. 414.).

A kifejezés további előfordulása (a teljesség igénye nélkül): 1Kor 5:5. Ezen a helyen a testtel van kapcsolatban a kifejezés. Ebből következik, hogy az csak a pusztulást jelentheti, hiszen ez történik a testtel a halál után.

(3) ἀπώλεια, *apóleia*

„Romlás, pusztulás” (Kiss Sándor: *Újszövetségi görög-magyar szómagyarázat*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp. 1990. p. 351.).

„Pusztulás, pusztítás... megsemmisülés; pusztulás, végpusztulás; kárhozat” (Varga Zsigmond: *Újszövetségi görög-magyar szótár*, Kálvin Kiadó, Bp. 1996. p. 100.).

„Elpusztítás, teljes feloldódás, (STR szerint 'romba döntés') (Balázs Károly: *Újszövetségi szótár*, Logos Kiadó, Bp. 1998. p. 66.).

6. ÖSSZEGRZÉS

A fentiek alapján tehát elmondhatjuk, hogy a Biblia nem támasztja alá az örök, tudatos szenvedésről szóló tant. Jobban megvizsgálva az a tan mellett felsorakoztatott igehelyeket, láthatjuk, hogy ott nem a véget nem érő kínokról van szó, hanem képes beszéddel az isteni ítélet nyomán történő végleges megsemmisülésről. Ezt támasztja alá az 5. pontban említett számos szakasz is a hamisak megsemmisüléséről, valamint a Pál által említett örök pusztulás is.

A Szentírás tehát nem az örökké tartó tudatos szenvedést mutatja be, mint a kárhozottak örök sorsát, hanem az ítélet utáni végleges és teljes megsemmisülést.

* * *

1. MELLÉKLET

Az eddigiekben még nem tértünk ki egy fontos szakaszra, amelyet az örök, tudatos szenvedést vallók használnak, a Lk 16:19-31-re. Itt a gazdag ember és Lázár története olvasható, mely látszólag valóban a szenvedést támasztja alá. Azonban több észrevételt is kell tennünk magával a szöveggel kapcsolatban:

(1) A hely

A legfontosabb észrevétel a következő: a szakasz a halottak halála utáni állapotról beszél, amely megelőzi a feltámadást és az utolsó ítéletet. A halottak tehát ekkor még nem a gyehennába kerültek, hanem a hádészbe.

„És a hádészben felemelte a szemét, mialatt kínok között volt, és a távolban látta Ábrahámot és a keblénél Lázárt” (Lk 16:23, ÚVF).

A Szentírás világosan tanítja a halottak halál utáni tudatos létezését, és azt, hogy egy számukra kijelölt helyen várják az utolsó ítéletet. Azonban Lukácsnál a történet nem a gyehennában (a tűz és kén tavában) játszódik – így ezt a szakaszt nem lehet bizonyítékként említeni arra nézve, hogy az ítélet után az emberek tudatosan léteznek, és kínlódnak.

(2) A halál utáni sors oka

Érdekes megnézni, hogy mi derül ki a szövegből az érintettek halál utáni sorsára vonatkozóan: „Fiam, jusson eszedbe, hogy te megkaptad javaidat életedben, éppen úgy, mint Lázár a rosszat. Ő most itt vigasztalódik, te pedig gyötrődsz” (Lk 16:25, MBT). A gazdag szenvedésének oka az, hogy életében már megkapta a javakat, Lázár pedig azért kap vigasztalást, mert életében nyomorúsága volt. Nincs szó a történetben megtérésről, sem a gazdag hitelenségéről, sem Lázár hitéről, amely miatt oda kerültek volna, ahol vannak. Az elbeszélésből – ha szó szerint vesszük – az derül ki, hogy a gazdagok elkárhoznak, a szegények pedig üdvözülnek. Ez valóban igaz?

(3) A tartalom

Ha egy példázatot/történetet szó szerint akarunk értelmezni, annak minden elemét szó szerint kell venni. Ha szó szerint vesszük a fizikai szenvedést és a lángokat, a többi elemmel is ezt kell tennünk. A hívők és a hitetlenek valóban tudnak egymással beszélgetni? Valóban enyhítené a kínjait egyetlen vízcsepp a nyelvén? Ábrahám valóban beszédbe elegyedik egy hitetlennel? A tűz lángjai közt szenvedő ember valóban képes értelmesen beszélgetni másokkal? Ha ezeket nem vesszük szó szerint, talán el kellene gondolkodni, hogy a szenvedés fizikai voltát szó szerint kell-e érteni, vagy átvitt értelemben. Utóbbi esetben a gazdag ember amiatt szenved, mert tudja: az életében nem döntött Isten mellett, ezért ítélet alá fog esni, és azt is látja már, hogy a rokonai is hasonló sorsra jutnak, ha meg nem térnek.

Következtetés: A gazdag emberről és Lázárról szóló történet tehát nem bizonyítja, hogy a halottak az örökkévalóságig szenvednének Isten ítéleteképp. Ez ellen két dolog is beszél: (1) az eddigiekből láttuk, hogy a halottak nem lesznek öntudatuknál a megsemmisülésük után, valamint (2) a Lk 16:19-31-ben szereplő történet nem a gyehennáról beszél, hanem a *hádésről*, vagyis arról a helyről, ahol a halottak az ítéletre várnak. Azt bizonyítani e történet alapján, hogy a halottak a *gyehennában* is tudatuknál vannak, túlmegy a szakasz értelmén, és figyelmen kívül hagyja a fentebb bemutatott bizonyítékokat. Figyelmesen olvasva összhangban van az eddig bemutatottakkal: a halottak a test halála után tudatuknál vannak, és várják az ítéletet; sokaknak az ítélet várása komoly szenvedést jelent (lelki értelemben), ami addig tart, amíg az illető meg nem semmisül véglegesen a gyehennában.

2. MELLÉKLET

További olvasnivaló a témában (angolul) itt található:

<http://en.wikipedia.org/wiki/Annihilationism>

<http://www.theopedia.com/Annihilationism>

Greg Boyd: Are you an annihilationist, and if so, why?

(<http://www.gregboyd.org/qa/end-times/are-you-an-annihilationist-and-if-so-why/>)

Edward Fudge: The final end of the wicked (http://www.edwardfudge.com/JETS_final_end_wicked.pdf)

Clark H. Pinnock: The destruction of the finally impenitent

(http://grcog.homestead.com/destruction_of_the_finally_impen.htm)

* * *

Hivatkozott fordítások:

MBT	Új fordítás (Magyar Bibliatársulat, Budapest, 1990)
EF	Egyszerű fordítás (World Bible Translation Center, 2003)
KNB	Káldi-Neovulgáta (Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest, 1997)
SZIT	Katolikus fordítás (Szent István Társulat, Budapest, 1973)
KÁR	Károli fordítás (Magyar Bibliatársulat, Budapest, 1990)
ÚVF	A Szentírás új világ fordítása (Watchtower Bible and Tract Society, Brooklyn, 2003)
VID	Vida Sándor: Újszövetség (VikArt, 1993)
BD	Békés Gellért, Dalos Patrik: Újszövetség (Szent Jeromos Bibliatársulat, Bp. 1990)

Copyright:

Ez a tanulmány szabadon felhasználható, amennyiben az változtatások nélkül, ingyenesen, és a szerző megjelölésével történik.

(cc) 2008. Tóth Károly